

BARTŁOMIEJ CZYŻEWSKI*

Kwatera wojenna z I wojny światowej na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku

STRESZCZENIE | Na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku istnieje kwatera wojenna z czasów I wojny światowej. Pochowano na niej żołnierzy, walczących pod koniec 1914 r. w toku tzw. Operacji Łódzkiej. Na terenie kwatery wojennej zostało pochowanych 31 żołnierzy niemieckich i 2 austro-węgierskich, dodatkowo na sąsiadującym cmentarzu rzymskokatolickim spoczęło 3 żołnierzy rosyjskich. Obecnie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku odnaleźć można jedynie 13 żołnierskich nagrobków, przy czym dwa z nich znajdują się poza obszarem kwatery wojennej. Autor pracy na podstawie zachowanych inskrypcji nagrobnych oraz odnalezionych dokumentów podjął próbę zidentyfikowania poległych żołnierzy.

SŁOWA KLUCZOWE | cmentarz ewangelicko-augsburski, kwatera wojenna, Szadek, I wojna światowa, identyfikacja

The war quarter from 1914 located on the Evangelical-Augsburg cemetery in Szadek

SUMMARY | At the Evangelical-Augsburg cemetery in Szadek is located a war quarter from the Times of First World War. There were buried several dozen soldiers fallen after the Battle of Łódź in November–December 1914. Nowadays only 13 soldier's tombstones can be found. The author has made an attempt to identify the fallen soldiers on the basis of preserved inscriptions and documents.

KEYWORDS | Evangelical-Augsburg cemetery, war quarter, Szadek, First World War, identification

---

* Bartłomiej Czyżewski, radca prawny; e-mail: bzczyzewski@op.pl, <https://orcid.org/0000-0001-8371-1964>

Rys historyczny walk w okolicach Szadku w 1914 r.

Pierwsze działania wojenne w ramach Wielkiej Wojny w okolicach Szadku miały miejsce już w drugiej połowie sierpnia 1914 r. Doszło wówczas do niewielkich potyczek między jednostkami armii niemieckiej i rosyjskiej w pobliżu Zduńskiej Woli oraz Widawy¹. Po raz kolejny ziemia szadkowska stała się świadkiem walk między tymi armiami dopiero jesienią 1914 r. podczas największej bitwy manewrowej frontu wschodniego I wojny światowej, jaką była tzw. Operacja Łódzka. 16 listopada armia niemiecka przekroczyła rzekę Wartę, a walki z armią rosyjską rozgorzały na osiach dróg Warta–Szadek oraz Sieradz–Zduńska Wola². Kilka dni później zarówno z Sieradza, jak i Zduńskiej Woli uciekły jednostki rosyjskie, a miasta te trafiły pod władzę niemiecką³. Ciężkie walki zaczęły się wówczas rozgrywać w bezpośrednim sąsiedztwie Szadku, gdzie starły się w krwawym boju jednostki połączonych armii niemieckiej i austro-węgierskiej z armią rosyjską⁴. W ostatnich dniach listopada front walk ostatecznie ukształtował się na linii Zduńska Wola–Gajewniki–Szadek–Czarnysz–Lutomiersk⁵. Działania wojenne w okolicach Szadku zakończyły się na przełomie listopada i grudnia 1914 r., kiedy wojska rosyjskie zaczęły manewr wycofywania się, pozwalając Niemcom na dalszą ofensywę, skutkującą m.in. zajęciem Łodzi w dniu 6 grudnia 1914 r.

Kwaterna wojenna 1914 r. w Szadku

Nie jest znana data założenia kwatery wojennej na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku⁶. Z uwagi na brak jakichkolwiek materiałów źródłowych przyjąć należy, że miało to miejsce najprawdopodobniej w okresie przełomu października i listopada 1914 r. Wtedy bowiem zanotowano najwcześniejsze zgony spośród żołnierzy pogrzebanych na jego terenie. Również okoliczności wyboru miejsca położenia kwatery wojennej w obrębie

1 W. Pogorzelski, *Sieradz*, Włocławek 1927, s. 114.

2 W. Bortowski, *Ziemia łódzka w ogniu 1914*, Łódź 1969, s. 132, 135–136.

3 S. Libiszewski, *Historja miasta*, [w:] *Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925*, L. Wicher (red.), Łódź 1925, s. 16.

4 W. Bortowski, *op. cit.*, s. 150, 155.

5 *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, t. VI, Berlin 1929, mapy nr 12–13, 15, 18.

6 Administracyjnie cmentarz położony jest w granicach sołectwa Wielka Wieś, jednak z uwagi na bliskość położenia określa się go mianem cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku.

szadkowskiego cmentarza ewangelicko-augsburskiego w obecnej chwili pozostają tajemnicą. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że za taką lokalizacją pochówków stoi przyjęcie przez założycieli kwatery wojennej kryterium, iż wszyscy (bądź dominująca większość poległych żołnierzy) byli wyznania ewangelickiego. Ostatecznie nie jest wiadome, czy założenie kwatery wojennej na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku było decyzją miejscowej parafii ewangelicko-augsburskiej, czy też odgórnie narzuconą decyzją wojskowych władz niemieckich.

Pierwsze dokumenty dotyczące kwatery wojennej na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku zostały sporządzone podczas dwóch kontroli tego obiektu, jakie miały miejsce w 1926 i 1929 r. Zostały one przeprowadzone przez Zentralnachweiseamt für Kriegerverluste und Kriegergräber⁷. W zachowanej dokumentacji można wyczytać, że kwatera wojenna znajdująca się na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku została ulokowana na niewielkim wzgórzu i była otoczona żywoptotem. Polegli żołnierze zostali pochowani tam w sześciu mogiłach, oddzielonych od siebie alejkami. Zarówno w trakcie pierwszej, jak i podczas drugiej kontroli stwierdzono, że cmentarz był ogólnie dobrze utrzymany, jedynie żywoptot został całkowicie zaniedbany i zniszczony⁸.

Według sporządzonego w toku jednej z kontroli imiennego spisu poległych⁹ na terenie kwatery spoczęło trzydziestu jeden żołnierzy niemieckich oraz dwóch austro-węgierskich. Dodatkowo spis objął trzech żołnierzy rosyjskich¹⁰, którzy zostali pochowani na cmentarzu rzymskokatolickim, sąsiadującym z szadkowskim cmentarzem ewangelicko-augsburskim¹¹. Porównując spis z zaznaczoną na planie numeracją pochówków, można

---

7 Tłum. Centralny Urząd Ewidencji Strat Wojennych i Grobów Wojennych – instytucja niemiecka założona w 1919 r., mająca na celu zbieranie informacji o żołnierzach niemieckich poległych w czasie I wojny światowej oraz miejscu ich pochówku, kombatantach wojennych oraz o jeńcach wojennych i ofiarach cywilnych państw walczących z Niemcami.

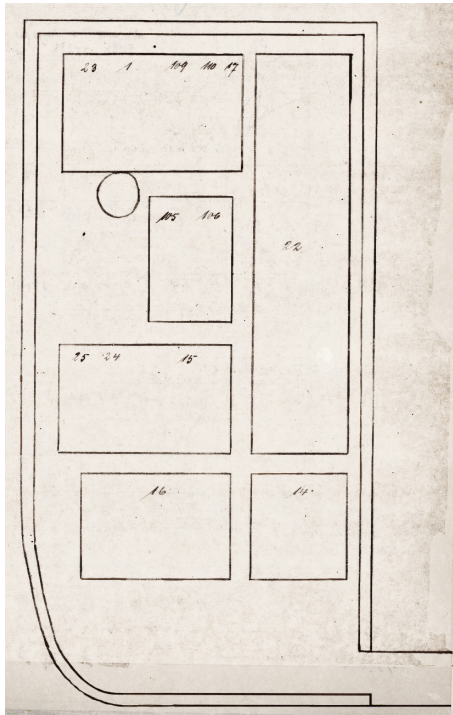
8 Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), Akta cmentarzy wojennych z powiatu sieradzkiego; Groby i spisy imienne poległych żołnierzy niemieckich w Szadku, sygn. 14, s. 4–6.

9 APŁOS, Akta cmentarzy..., *op. cit.*, s. 1–3.

10 W spisie imiennym błędnie przypisano poległego Ernesta Raabe do żołnierzy rosyjskich.

11 Z uwagi na ten fakt, mimo że artykuł dotyczy kwatery wojennej z cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku, niniejsze opracowanie zawiera także dane odnoszące się do żołnierzy rosyjskich.

zauważyć, że ciała czterech osób zostały złożone poza wydzielonym terenem kwatery wojennej. Dotyczy to trzech żołnierzy rosyjskich oraz żołnierza niemieckiego Ernesta Raabe. Nie jest wiadome, gdzie dokładnie osoby te zostały pochowane, jednakże w samym spisie można znaleźć adnotację, że grób Rosjanina Konstantina Osipowicza Plaskacewicza znajduje się na terenie cmentarza rzymskokatolickiego w Szadku¹². W przypadku grobów dwóch pozostałych Rosjan można jedynie podejrzewać, że (podobnie jak Konstantin Osipowicz Plaskacewicz) również i oni spoczęli na cmentarzu rzymskokatolickim, ale z powodu przeoczenia nie zostało to odnotowane w spisie poległych. Brak jest również jakichkolwiek dodatkowych uwag co do lokalizacji miejsca pochówku Ernesta Raabe. Jednakże, mając na względzie fakt samego wymienia tego żołnierza w spisie poległych, uznać należy, że miejsce to znajdowało się gdzieś na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku.

Ryc. 1. Plan kwatery wojennej na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku w latach 20. XX w.

Źródło: APŁOS, Akta cmentarzy..., sygn. 14, str. 4.

¹² APŁOS, Akta cmentarzy..., *op. cit.*, s. 1.

Analiza informacji zawartych w spisie poległych wskazuje, że w kwaterze wojennej pochowano żołnierzy armii niemieckiej i austro-węgierskiej zmarłych między 28 października, a 9 grudnia 1914 r. Natomiast pochowani na części rzymskokatolickiej żołnierze rosyjscy zmarli w okresie od 28 października 1914 r. do 15 stycznia 1915 r. Jak wynika z zachowanej dokumentacji, na cmentarzach pogrzebano nie tylko poległych w bezpośrednich walkach, ale miejsce ostatecznego spoczynku znalazło tam także kilku żołnierzy, którzy zmarli w szpitalach polowych wskutek odniesionych ran. W literaturze i dokumentach brak jest informacji o polowych lazaretach, założonych bezpośrednio na terenie Szadku, bądź w jego okolicy. Wiadomo natomiast, że zostało utworzonych dziewięć szpitali polowych oraz kilka lazaretów Czerwonego Krzyża na terenie Pabianic, Łasku oraz Piotrkowa Trybunalskiego¹³, zapewne zatem tego typu placówki działały także w Szadku.

Wydaje się, że przez kolejne kilkadziesiąt lat kwatera wojenna na szadkowskim cmentarzu ewangelicko-augsburskim nie była przez nikogo wizytowana. Kolejne odnalezione dokumenty dotyczące tej nekropolii to opracowanie przedmiotowej kwatery wojennej, sporządzone w latach 1951–53 dla Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Szadku. Wskazano w nim, że położona na cmentarzu ewangelicko-augsburskiego kwatera zajmuje ok. 40 m², a na jej terenie można zauważyć trzy uformowane z ziemi mogiły¹⁴. Wynotowano, że pochowano na niej łącznie dwudziestu siedmiu żołnierzy, w tym osiemnastu w grobach imiennych. W sporządzonej liście pochowanych¹⁵ wskazano dane osobowe poległych, w tym także stopnie wojskowe i daty śmierci¹⁶. Lista została przygotowana najprawdopodobniej na podstawie zachowanych nagrobków¹⁷.

13 G.K. Korolkow, *Operacja Łódzka 1914. Najciekawsza batalia pierwszej wojny światowej*, Oświęcim 2018, s. 155.

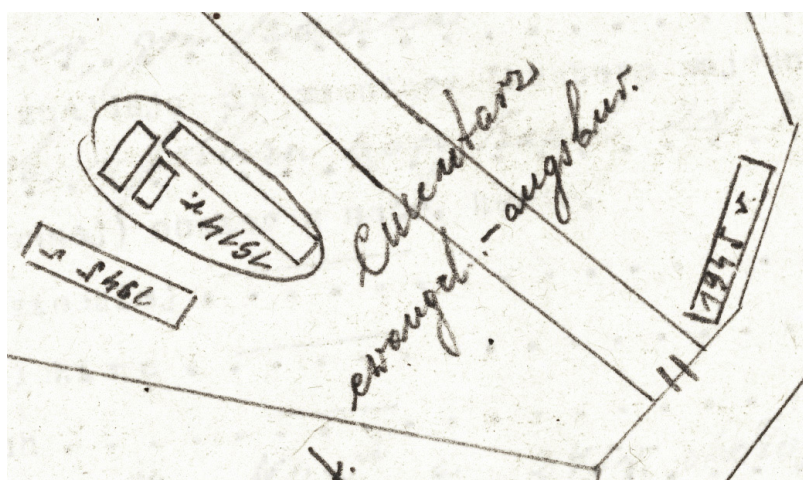
14 APŁOS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, Kultura i sztuka (grobownictwo wojenne), sygn. 202a, s. 3.

15 APŁOS, Akta gminy Starostwa Szadek..., sygn. 202a, s. 28.

16 Ditrich Oskar, Ers. Res., 21 XI 14 r.; Ficker Alferd, Wehrm., 21 XI 14 r.; Fitze Adolf, Res., 21 XI 14 r.; Gotthert Otto, Res. Jager, 30 X 14 r.; Gindera Jakob, Ldstm., 8 XII 14 r.; Hirte Alfred, Wehrm., 8 XI 14 r.; Hennig Max, Vizefeldw., 9 XII 14 r.; Heyne Otto, Grenadier, 7 XII 14 r.; Konieczny Anton, Ldstm., 6 XII 14 r.; Koslick, Unterof., 6 XI 14 r.; Lukaszczyk Stanislaw, Ers. Res., 22 XI 14 r.; Nikolaus Ernst, Ldstm., 21 XI 14 r.; Olbort Alois, Jager, 25 XI 14 r.; Reoske Paul, Res., 9 XII 14 r.; Tenner Albin, Wehrm., 21 XI 14 r.; Tomczyk Albert, Wehrm. 7 XII 14 r.; Zielina Georg, Ers Res., 25 XI 14 r.; Zaremba, Kriegsfräiw., 19 XI 14 r.

17 Błędnie odczytano i zapisano: Fitze Adolf (prawidłowo: Titze Adolf), Gotthert Otto (prawidłowo: Gottheit Otto). Występują niewyjaśnione różnice w porównaniu do

Dodatkowo nakreślono niewielki plan sytuacyjny cmentarza ewangelicko-augsburskiego, na którym zaznaczono kwaterę wojenną z 1914 r. oraz trzy groby zbiorowe z 1945 r. Spis obejmuje wyłącznie pochówki z cmentarza ewangelicko-augsburskiego, nie ujęto w nim żołnierzy rosyjskich, którzy spoczywali na cmentarzu rzymskokatolickim. Świadczyć to może o tym, że w okresie sporządzania przedmiotowej listy groby te mogły już nie istnieć lub zostały pominięte przez osoby opracowujące listę. Nie są znane okoliczności sporządzenia opracowania oraz do jakiego celu miało posłużyć.

Ryc. 2. Plan kwatery wojennej na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku w latach 50. XX w.

Źródło: APŁOS, Akta gminy Starostwa..., sygn. 202a, str. 29

Nie odnaleziono żadnych późniejszych dokumentów dotyczących kwatery wojennej z cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku oraz żołnierzy pochowanych na jej terenie.

Obecnie szadkowska kwatera wojenna zajmuje tylko niewielki fragment dawnego terenu, ograniczający się w istocie do pojedynczej mogiły na planie

---

wcześniej sporządzonej listy, tzn. Reinhold Hirte (1926 r.) – Alfred Hirte (1951–53). Dodatkowo odnotowano pochowanego „Zarembe”, który nie jest wymieniony na liście z 1926 r. Osoba o takich danych nie występuje też w spisach poległych z okolicznych cmentarzy. Jedynym żołnierzem o zbliżonych danych jest pochowany na terenie cmentarza wojennego w Ulejewie (pow. łaski) kriegsfreiwilliger Zarembe A. Ritt. v. Skrzywno Skrzyński, poległy w dniu 19 listopada 1914 r., jednak jego stela (a nie nagrobek pulpitowy jak na cmentarzu w Szadku) do dzisiaj znajduje się na terenie ww. nekropolii.

prostokąta o wymiarach ok. 4,80 x 2,5 m, otoczonej betonowymi słupkami złączonymi żelaznym łańcuchem. Położenie kwatery oraz jej kształt wskazują, że może to być centralna mogiła widoczna na planie z lat 20. XX w. z numerami „105” i „106”. Na tym niewielkim skrawku ziemi ułożono w trzech rzędach łącznie dwanaście pulpitowych betonowych nagrobków z czasów I wojny światowej (jedenaście z nich z inskrypcjami zawierającymi dane dotyczące imienia, nazwiska, daty śmierci oraz jednostki wojskowej¹⁸, jeden z wizerunkiem krzyża żelaznego) oraz jeden nagrobek z czasów II wojny światowej. U szczytu kwatery ustawiona jest dodatkowo niewielka tablica z datą „1914”.

Dzięki zachowanej dokumentacji archiwalnej możliwe jest ustalenie, że z dwunastu zachowanych nagrobków połowa znajdowała się na terenie pierwotnej kwatery wojennej. Dotyczy to pomników nagrobnych Antoniego Koniecznego, Oskara Ditricha, Paula Roeske, Otto Heyna i Stanisława Łukaszczyka. Pozostałe sześć nagrobków dotyczy żołnierzy, którzy nie zostali odnotowani w spisie poległych – nieznanego z imienia Koslicka oraz pięciu niezidentyfikowanych żołnierzy niemieckich. Pewne wątpliwości mogłyby budzić nagrobki żołnierzy nieznanych z imienia i nazwiska, bowiem i tacy niezidentyfikowani polegli zostali wymienieni w przedwojennym spisie. Jednakże analiza podobnej dokumentacji różnych nekropoli wojennych oraz wizyty bezpośrednio na terenie cmentarza wskazują, że spisy imienne poległych sporządzano w oparciu o inskrypcje znajdujące się na nagrobkach. Dane anonimowych nagrobków z informacjami o jednostkach wojsk były odnotowywane także w spisie. W przypadku spisu żołnierzy z kwatery wojennej na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku przy żadnym anonimowym poległym nie zapisano jednostki wojskowej – a te wyraźnie są wskazane na inskrypcjach nagrobnych zachowanych pomników. Nie jest wiadome, kiedy oraz z jakiego innego cmentarza wojennego przeniesiono do Szadku wymienione nagrobki, nie są one bowiem również wymienione

---

¹⁸ Na pomnikach na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku występują następujące niemieckie skróty: Btl. – Bataillon – batalion, Brig. – Brigade – brygada, Dez. – Dezember – grudzień, Ers. – Ersatz – zapasowy, Gren. – Grenadier – grenadier, Inf. – Infanterie – piechota, Komp. – Kompanie – kompania, Ldstm. – Landsturm/Landsturmmann – Landszturm/Landszturmista, Landw. – Landwehr – Landwehra, Masch. Gew. Abt. – Maschinengewehr-Abteilung – Oddział Karabinów Maszynowych, Nov. – November – listopad, Res. – Reservist – rezerwista, Rgt. – Regiment – regiment, Stanisl. – Stanislaus – Stanisław, Unteroffz. – Unteroffizier – kapral.

w pozostałych zachowanych spisach poległych pochowanych na cmentarzach z obszaru dawnego powiatu sieradzkiego¹⁹.

Na terenie kwatery wojennej, nad dwoma rzędami nagrobków poległych żołnierzy znajduje się także nagrobek Arnolda Hoffmana, zmarłego w czasie II wojny światowej. Brak jest informacji, czy dziecko zostało pochowane na terenie kwatery, czy też nagrobek został tam umieszczony w okresie powojennym. Wydaje się jednak, z uwagi na brak informacji o ww. płycie nagrobnej w dokumentacji z lat 50. XX w., że nagrobek ten został dołożony na teren kwatery wojennej z 1914 r. już w drugiej połowie XX w.

Ryc. 3. Widok kwatery wojennej na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku we wrześniu 2021 r.

Źródło: zdjęcie autora

Jak już wcześniej wspomniano, poza kwaterą wojenną znajdował się także nagrobek Ernesta Raabe. Płyta nagrobna upamiętniająca tego poległego żołnierza zachowała się na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku do dziś. Wykonany w czerwonym piaskowcu nagrobek o wymiarach 186 x 65 cm można odnaleźć w pobliżu grobu Jerzego Karola Kurnatowskiego. Forma i materiał płyty nagrobnej wskazują, że została ona wykonana już po zakończeniu działań wojennych, najprawdopodobniej na życzenie najbliższej rodziny lub towarzyszy broni Ernesta Raabe.

W kwietniu 2018 r. na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego, w trakcie prac porządkowych zorganizowanych przez społeczników,

---

19 APŁOS, Akta cmentarzy wojennych powiatu sieradzkiego, sygn. 1–13, 15–28.

odnaleziono jeszcze jeden nagrobek pulpitowy z czasów I wojny światowej. W pewnym oddaleniu od kwatery wojennej natrafiono bowiem na pomnik nagrobny upamiętniający poległego Leonarda Leifa²⁰. Żołnierz ten wymieniony jest wśród pochowanych w kwaterze wojennej znajdującej się na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku. Nie wiadomo, kiedy i dlaczego nagrobek znalazł się poza kwaterą. Znaleźisko to daje nadzieję, że być może gdzieś na terenie szadkowskiego cmentarza ewangelicko-augsburskiego kryją się jeszcze inne żołnierskie nagrobki, które czekają na odnalezienie.

Ryc. 4. Widok cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku z zaznaczonymi: 1 – kwatera wojenna, 2 – nagrobek E. Raabe, 3 – nagrobek L. Leifa
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://www.geoportal.gov.pl> [dostęp: 22.05.2022]

Obecnie kwatera wojenna, jak zresztą teren całej ewangelicko-augsburskiej nekropolii w Szadku, jest bardzo zaniedbana. Prace porządkowe na cmentarzu nie są przeprowadzane systematycznie tylko raz na kilka lat. Z odnalezionych informacji wynika, że tego typu działania miały miejsce w 2002 r., sierpniu 2008 r.²¹ oraz po raz ostatni w kwietniu 2018 r. Od tego czasu na terenie cmentarza bujnie rozrosły się samosiejki drzew i krzewów, zasłaniając zachowane płyty nagrobne i często wręcz uniemożliwiając dostęp do nich. Sama kwatera wojenna, do której dotarcie przy tak bujnej roślinności i nieoznakowanych, zniszczonych grobowcach

20 *Sprzątali zaniedbany cmentarz ewangelicko augsburski w Szadku*, <https://zdunskawola.naszemiasto.pl/sprzatali-zaniedbany-cmentarz-ewangelicko-augsburski-w/ar/c1-4611647> [dostęp: 17.09.2021].

21 J. Stulczewski, *Ewangelicy w okolicy Szadku i Zduńskiej Woli w XIX–XX w.*, „Biuletyn Szadkowski” 2009, t. 9, s. 87–106.

jest sporym wyzwaniem, również coraz bardziej zarasta. Część płyt nagrobnych w całości została przykryta ziemią z korzeniami, niektóre coraz bardziej porastają mchem. Szkoda, że tak istotne świadectwo historii z czasem niszczyje.

Polegli żołnierze pochowani na terenie cmentarza ewangelicko- -augsburskiego i katolickiego w Szadku

Imię i nazwisko wskazane w spisie poległych żołnierzy ²²	Dane szczegółowe – identyfikacja ²³
Armia niemiecka	
Max Hennig	Ur./zam. ²⁴ w Schwerin (miasto w Niemczech, w Meklemburgii Pomorzu–Przednim), Vizefeldwebel ²⁵ w Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 3. Kompanie, zmarł 9 grudnia 1914 r. wskutek odniesionych ran po walkach, jakie miały miejsce między 30 listopada, a 4 grudnia 1914 r. w okolicach Żytowic ²⁶ .
Jakob Gindera	Żołnierz w Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie ²⁷ , zmarł 8 grudnia 1914 r. w lazarecie polowym nr 4 wskutek odniesionych ran ²⁸ .

22 Pogrubioną czcionką zaznaczono żołnierzy, których nagrobki zachowały się na terenie cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Szadku.

23 Niemiecka wojskowa dokumentacja z okresu I wojny światowej niemal w całości spłonęła podczas nalotów na Poczdam w 1945 r. Identyfikacja żołnierzy została opracowana w oparciu o wykazy strat, publikowane w latach 1914–1919 (niem. *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*), oraz odnalezione dokumenty metrykalne i akty stanu cywilnego.

24 Wskazana w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* miejscowość to najczęściej miejsce urodzenia danego żołnierza, jednak w nielicznych przypadkach podawano w tym miejscu jego ostatnie miejsce zamieszkania.

25 Brak polskiego odpowiednika, dosłownie: zastępca sierżanta.

26 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.

27 W spisie poległych wskazano, że służył w II. kompanii, z kolei w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* wskazano jego jednostkę jako Besatzungs-Regiment 4 Posen der Besatzungs-Brigade von Reißwitz w strukturze Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter.

28 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 21 Mai 1915*, Ausgabe 498, Preußen 229, s. 6490.

Albert Tomczyk	Ur./zam. w Spandau (obecnie dzielnica Berlina w Niemczech), szeregowiec Landszturmu w 2. Landsturm-Infanterie-Bataillon Münster II, 1. Kompanie, ciężko ranny, zmarł 7 grudnia 1914 r. ²⁹ w lazarecie polowym ³⁰ .
Anton Konieczny	Ur./zam. w Obrowo, Samter (Obrowo w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim), szeregowiec Landszturmu w Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 2. Kompanie, zmarł 6 grudnia 1914 r. wskutek odniesionych ran po walkach, jakie miały miejsce między 30 listopada, a 4 grudnia 1914 r. w okolicach Żytowic ³¹ .
Leonard Leif	Ur./zam. w Merzenich (miasto w Niemczech, w Nadrenii Północnej–Westfalii), szeregowiec Landszturmu w III. mobilen Landsturm-Infanterie-Bataillon Coblenz, 2. Kompanie, ranny w trakcie walk jakie miały miejsce między 21 listopada, a 4 grudnia 1914 r. w okolicach Szadku, Tarnówki i Żytowic, zmarł 4 grudnia 1914 r. ³²
Paul Pusch	Rezerwista zapasowy ³³ w 1. Reserve-Ersatz-Bataillon Infanterie-Regiment 37, poległ 2 grudnia 1914 r. ³⁴ .
Stanislaus Mlynczak	Ur./zam. w Pietrowo (Piotrowo, obecnie część Poznania w woj. wielkopolskim), żołnierz w 2. Landsturm-Infanterie-Bataillon Münster II, 2. Kompanie, poległ 4 grudnia 1914 r. ³⁵ .

29 Data śmierci wskazana w spisie imiennym poległych żołnierzy.

30 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 11 April 1916*, Ausgabe 935, Preußen 503, s. 11993; *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 19 Juni 1916*, Ausgabe 1018, Sonder-Verlustliste (Unermittelte) II, s. 12980.

31 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4244.

32 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 12 Januar 1915*, Ausgabe 317, Preußen 123, s. 4216; *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 19 April 1915*, Ausgabe 456, Preußen 202, s. 5968.

33 Osoba nadająca się do czynnej służby wojskowej, jednak skierowana do rezerwy zastępczej z uwagi na dużą liczbę osób z tego samego rocznika. W okresie pokoju miała obowiązek odbywać szkolenia wojskowe, a w czasie działań zbrojnych stanowiła uzupełnienie armii.

34 Poległy nie występuje w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*.

35 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 16 April 1915*, Ausgabe 453, Preußen 200, s. 5935.

Ernst Raabe	Ur./zam. w Böckey, Lüben (Owczary, obecnie osada wsi Szklary Górne w woj. dolnośląskim, pow. lubińskim), major w stanie spoczynku w II. Bataillon Infanterie-Regiment Nr 1, Brigade Doussin, poległ 19 listopada 1914 r. podczas walk, jakie miały miejsce w okresie 19–21 listopada 1914 r. w okolicach Szadku ³⁶ .
3 Unbekannte	3 nieznanymi żołnierzy.
Ernst Nikolaus	Ur./zam. w Neusalz (Nowa Sól w woj. lubuskim, pow. nowosolskim), szeregowiec Landszturmu w Landsturm-Bataillon Neusalz a. O. ³⁷ I, 2. Kompanie, poległ 21 listopada 1914 r. w trakcie walk, jakie miały miejsce w okresie 19–25 listopada 1914 r. w okolicach Szadku ³⁸ .
2 Unbekannte	2 nieznanymi żołnierzy.
Oskar Ditrich	Ur. 9 czerwca 1885 r. w Maiwaldau, Schönau (Maciejowa, obecnie część Jeleniej Góry), rezerwista zapasowy w 1. Ersatz-Bataillon Reserve-Infanterie-Regiment Nr 19, 1. Kompanie, poległ 21 listopada 1914 r. ³⁹
5 Unbekannte	5 nieznanymi żołnierzy
Reinhold Hirte	Żołnierz w Ersatz-Bataillon Landwehr-Regiment Nr 19, 4. Kompanie, poległ 21 listopada 1914 r. ⁴⁰ .
Alfred Ficker	Ur./zam. w Bernsbach, Schwarzenberg (obecnie dzielnica Lauter–Bernsbach w Niemczech, w Saksonii), żołnierz w Ersatz-Bataillon, Landwehr-Grenadier-Regiment Nr 100, 4. Kompanie, poległ 21 listopada 1914 r. w trakcie walk, jakie miały miejsce w okolicach Szadku ⁴¹ .

36 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Mai 1916*, Ausgabe 975, Preußen 529, s. 12473.

37 niem. Neusalz an der Oder – Nowa Sól nad Odrą.

38 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 15 Januar 1915*, Ausgabe 323, Preußen 126, s. 4302.

39 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 12 Juli 1915*, Ausgabe 583, Preußen 272, s. 7534; *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 14 Oktober 1919*, Ausgabe 2535, Preußen 1551, s. 31190.

40 Poległy nie występuje w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*.

41 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 12 Januar 1915*, Ausgabe 317, Sachsen 91, s. 4220.

Albin Tenner	Ur./zam. w Dresden–A. (Dresden–Altstadt, dzielnica Drezna w Niemczech, w Saksonii), żołnierz w Ersatz-Bataillon, Landwehr-Grenadier-Regiment Nr 100, 3. Kompanie, poległ 21 listopada 1914 r. w trakcie walk, jakie miały miejsce w okolicach Szadku ⁴² .
Paul Roeske	Ur./zam. w Bramstädt, Belgard (Toporzyk w woj. zachodniopomorskim, pow. świdnickim), rezerwista w Festungs-Maschinengewehr-Abteilung Nr 6, Maschinengewehr Kompanie, zaginiony i ciężko ranny w czasie walk, zmarł 9 grudnia 1914 r. z powodu odniesionych ran ⁴³ .
Otto Heyne	Ur./zam. w Großgrimma, Weißenfels i. Pr. ⁴⁴ (Großgrimma w Niemczech, w Saksonii–Anhalt; obecnie nie istnieje), żołnierz-grenadier w Ersatz-Bataillon, Landwehr-Grenadier-Regiment Nr 100, 4. Kompanie, ciężko ranny w trakcie walk, jakie miały miejsce między 21 listopada, a 6 grudnia 1914 r. w okolicach Szadku i Kazimierza ⁴⁵ , zmarł 7 grudnia 1914 r. ⁴⁶ w lazarecie ⁴⁷ .
Karl Herfert	Ur./zam. w Miłostowo, Birnbaum (Miłostowo w woj. wielkopolskim, pow. międzychodzki) żołnierz w Landwehr-Infanterie-Regiment Nr 37, 1. Kompanie ⁴⁸ , zmarł 9 grudnia 1914 r. z powodu odniesionych ran ⁴⁹ ; Carl Friedrich Wilhelm Herfert ur. 1 lipca 1880 r. w Miłostowie, syn Gottfrieda i Mathilde zd. Stengert ⁵⁰ , mąż Luise Wandy zd. Hanelt ⁵¹ , szewc.

42 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 12 Januar 1915*, Ausgabe 317, Sachsen 91, s. 4220.

43 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 10 Juli 1915*, Ausgabe 581, Preußen 271, s. 7514; *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 7 Januar 1916*, Ausgabe 850, Preußen 423, s. 10945; *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 14 Januar 1918*, Ausgabe 1778, Preußen 1037, s. 22444.

44 Weißenfels in Prussia.

45 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 12 Januar 1915*, Ausgabe 317, Sachsen 91, s. 4220.

46 Data śmierci wskazana w spisie imiennym poległych żołnierzy oraz widoczna na nagrobku.

47 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 30 März 1915*, Ausgabe 411, Sachsen 123, s. 5412.

48 Jednostka wskazana w spisie poległych, z kolei w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* wskazano Besatzungs-Regiment 4, Brigade von Reißwitz w strukturze 4. Landsturm-Infanterie-Bataillon Trier.

49 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 April 1915*, Ausgabe 461, Preußen 205, str. 6027.

50 Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Urząd Stanu Cywilnego Miłostowo (pow. międzychodzki), Księga urodzeń 1880 r., sygn. 17, akt urodzenia nr 79, s. 79.

51 Małżeństwo odbyło się 12 czerwca 1907 r. w Zębowie (APP), Urząd Stanu Cywilnego Zębowo (pow. nowotomyski), Księga akt małżeństw 1906-1907 r., sygn. 186, akt małżeństwa nr 15, s. 64–65.

Otto Gottheit	Ur./zam. w Pettkuhnen, Wehlau (Dalneje w Rosji, obwodzie kaliningradzkim; obecnie już nie istnieje), żołnierz w Jäger-Bataillon Nr 1, 2. Kompanie, poległ 30 października 1914 r. podczas walk, jakie miały miejsce 30 października 1914 r. w okolicach Grzybowa ⁵² .
Stanislaus Lukaszczyk	Ur./zam. w Gromblewo, Grätz (Grąblewo w woj. wielkopolskim, pow. grodziskim), rezerwista zapasowy w Infanterie-Regiment Nr 1, Brigade Doussin, 7. Kompanie, poległ 22 listopada 1914 r. ⁵³ .
Unbekannt	Nieznany żołnierz
Adolf Titze	Ur./zam. w Dittersbach, Waldenburg (Dietrzychów, obecnie Podgórze, część Wałbrzycha w woj. dolnośląskim), rezerwista w Infanterie-Regiment Nr 1, Brigade Doussin, poległ 19 listopada 1914 r. podczas walk, jakie miały miejsce w okresie 19–21 listopada 1914 r. w okolicach Szadku ⁵⁴ .
Armia austro-węgierska	
Georg Zielina	Ur. w 1888 r. w Niebory, Teschen, Schlesien (Nebory, obecnie część miasta Třinec w Czechach, w kraju morawsko-śląskim), strzelec rezerwista zapasowy w Feldjägerbataillon Nr 5, 1. Kompanie, poległ 25 listopada 1914 r. ⁵⁵ .
Alois Olbort	Ur. 15 sierpnia 1890 r. w Unter-Aujezd, Mähren Weißkirchen, Mähren (Dolní Újezd w Czechach, w kraju ołomunieckim ⁵⁶); syn Františka i Machtyldy zd. Dochnala ⁵⁷ , strzelec w Feldjägerbataillon Nr 5, 1. Kompanie, poległ 25 listopada 1914 r. ⁵⁸ .

52 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 14 Januar 1915*, Ausgabe 321, Preußen 125, s. 4280.

53 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Mai 1916*, Ausgabe 975, Preußen 529, s. 12473.

54 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 21 Januar 1915*, Ausgabe 333, Preußen 131, s. 4418.

55 *Verlustlisten Österreich-Ungarns vom 16 Februar 1915*, Ausgabe 127, s. 43, *Verlustlisten Österreich-Ungarns vom 21 März 1916*, Ausgabe 396, s. 51.

56 We wskazanej miejscowości znajduje się pomnik upamiętniający poległych w I wojnie światowej mieszkańców miasteczka i wśród wymienionych pod datą 1914 r. jest m.in. Alois Olbort.

57 Zemský archiv v Opavě, Dolní Újezd, římskokat. f. ú., Matriky narozených 1887–1919, sygn. L III 21, akt urodzenia bez numeru, k. 27

58 *Verlustlisten Österreich-Ungarns vom 16 Februar 1915*, Ausgabe 127, s. 29.

Armia rosyjska	
Unbekannt	Nieznany żołnierz
Konstantin Ozipowicz Plaskarewicz	Właściwie Konstantin Osipowicz Plaskacewicz; kanonier w 2. batalionie 2. Syberyjskiego dywizjonu moto-artyleryjskiego (ros. 2-ой батальон 2-го Сибирского мортирного артиллерийского дивизиона) ⁵⁹ , zmarł 28 października 1914 r. w Szadku ⁶⁰ .
Nikolai Zemliaczewski	Kapral 14. jamburskiego ułańskiego pułku (ros. 14-й уланский Ямбургский полк) ⁶¹ , zmarł 17 stycznia 1915 r. w Szadku ⁶² .

Osoby niewymienione w spisie, których nagrobki znajdują się na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Szadku

Imię i nazwisko wskazane na nagrobku	Dane szczegółowe – identyfikacja
Koslick	Karl Kotzlik, ur./zam. w Bottrop (miasto w Niemczech, w Nadrenii Północnej–Westfalii), kapral w Reserve-Infanterie-Regiment Nr 19, 4. Kompanie, Ersatz-Battailon, ranny i zaginiony w trakcie walk mających miejsce między 21 listopada, a 1 grudnia 1914 r. w okolicach Osin i Tarnówki ⁶³ , zmarł w listopadzie 1914 r. ⁶⁴ .
Ein Kamerad	Nieznany szeregowiec Landszturmu w Landsturm-Infanterie-Bataillon Neusalz a. O. I, poległ w listopadzie 1914 r.

⁵⁹ Jednostka w spisie zapisana skrótowo jako „2/Batt.2Lib.Mortier Art.Div.”

⁶⁰ Российский Государственный Военно-исторический архив, Картотека бюро учета потерь в Первой мировой войне (пленные), Шкаф без номера, Ящик 7184-II; taka sama data wskazana jest w spisie poległych żołnierzy.

⁶¹ Jednostka w spisie zapisana skrótowo jako „14. Ulan. Litow Polka”.

⁶² Российский Государственный Военно-исторический архив, Картотека бюро учета потерь в Первой мировой войне (пленные), Шкаф без номера, Ящик 7249-3.

⁶³ *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 6 Januar 1915*, Ausgabe 303, Preußen 118, s. 4028, *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 21 August 1915*, Ausgabe 646, Preußen 307, s. 8280.

⁶⁴ Data śmierci wskazana na nagrobku.

Ein Kamerad	Nieznany żołnierz, służył w Infanterie-Regiment Nr 47, Ersatz-Bataillon, poległ w listopadzie 1914 r.
Ein Kamerad	Nieznany żołnierz, służył w Infanterie-Regiment Nr 58, Ersatz-Bataillon, poległ w listopadzie 1914 r.
Ein Jäger zu Pferde	Nieznany szaser ⁶⁵ , poległ w listopadzie 1914 r.
Ein Kamerad	Nieznany żołnierz, służył w Infanterie-Regiment Nr 32, poległ w listopadzie 1914 r.

Nagrobki znajdujące się na terenie kwatery wojennej⁶⁶

Pierwszy rząd od dołu⁶⁷

1.		Ein•Kamerad vom•Ers. Batl. Inf. Rgt. 58 † Nov. 1914
2.		Ein•Jäger zu•Pferde † Nov. 1914
3.		[symbol krzyża żelaznego]

⁶⁵ Strzelec konny.

⁶⁶ Zdjęcia nagrobków zostały wykonane we wrześniu 2021 r. przez autora artykułu.

⁶⁷ Nagrobki ukazano rzędami, przedstawiając je od lewej strony kwatery do prawej.

4.	 <p>A rectangular stone gravestone with weathered and partially obscured text. The visible text includes 'Grenadier', 'Otto Heyne', '2. Komp. Ers. Batl.', 'Gren. Landw. Rgt. 100', and '† 7. Dez. 1914'.</p>	<p>Grenadier Otto Heyne 2. Komp. Ers. Batl. Gren. Landw. Rgt. 100 † 7 Dez. 1914</p>
5.	 <p>A rectangular stone gravestone with weathered text. The visible text includes 'Ein Kamerad', 'vom Inf. Rgt. 32', and '† Nov. 1914'.</p>	<p>Ein•Kamerad vom•Inf.Rgt.32 † Nov.1914</p>
6.	 <p>A rectangular stone gravestone with weathered text. The visible text includes 'Res. Paul Roeske', 'Festungs. Masch.', 'Gew. Abt. 6', and '† 9 Dez. 1914'.</p>	<p>Res. Paul Roeske Festungs. Masch. Gew. Abt. 6 † 9 Dez. 1914</p>

Drugi rząd od dołu

7.	 <p>A rectangular stone gravestone with weathered text. The visible text includes 'Ein Kamerad vom', 'Ers. Batl. Inf. Rgt. 47', and '† Nov. 1914'.</p>	<p>Ein•Kamerad•vom Ers. Batl. Inf. Rgt. 47 † Nov. 1914</p>
----	---	---

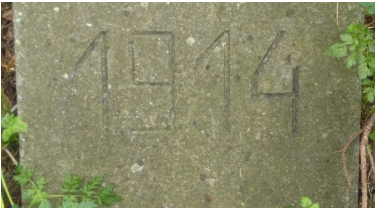
<p>8.</p>	 <p>A rectangular, weathered stone gravestone with faint, engraved text. The text is partially obscured by dirt and moss.</p>	<p>Ldstm. Anton•Konieczny 2.Komp.Ldstm.Inf. Batl.Samter † 6 Dez. 1914</p>
<p>9.</p>	 <p>A rectangular, dark stone gravestone with engraved text. The stone is set in a shallow trench and surrounded by some vegetation.</p>	<p>Ers.Res.Oskar•Ditrich 1 Komp.Ers.Batl. Res.Inf.Rgt.19 † 21 Nov. 1914</p>
<p>10.</p>	 <p>A rectangular, light-colored stone gravestone with engraved text. The stone is surrounded by dry leaves and some green plants.</p>	<p>Unteroffz.Koslick Inf.Rgt.19 † Nov.1914</p>
<p>11.</p>	 <p>A rectangular, light-colored stone gravestone with engraved text. The stone is surrounded by dry leaves and some green plants.</p>	<p>Ers.Res. Stanisl.Lukaszczyk 7 Komp.Inf.Rgt. 1 Brig.Doussin † 22 Nov. 1914</p>

<p>12.</p> 	<p>Ein•Kamerad vom Ldstm.Inf.Batl. Neusalz</p> <p>† Nov.1914</p>
--	--

Trzeci rząd od dołu

<p>13.</p> 	<p>HIER RUHT IN GOTT ARNOLD HOFFMAN GEB. 26 XII 1942 GEST. 3 IV 1943 RUHE SANFT!</p>
--	--

Szczyt kwatery wojennej

<p>14.</p> 	<p>1914</p>
---	-------------

Nagrobki żołnierskie, znajdujące się poza kwaterą wojenną⁶⁸

<p>15.</p> A rectangular, weathered stone gravestone with engraved text. The text is slightly faded but legible. The stone is set in a simple, shallow pit.	<p>Ldstm. Leonard•Leif 2.Komp.3.Ldstm.Inf. Batl.Coblentz † [uszkodzenie] Dez.1914</p>
<p>16.</p> A dark, rectangular stone gravestone, heavily overgrown with dry twigs and leaves. The text is mostly obscured by the vegetation. The stone is set in a shallow pit.	<p>[symbol krzyża żelaznego]</p> <p>MAJOR♦RAABE 5.Komp.Rgt.1 Brigade♦Doussin +19.Novbr.1914</p> <p>[wieniec laurowy]</p>

⁶⁸ Nagrobek Leonarda Leifa znajduje się w centralnej części nekropolii, w kierunku do drogi asfaltowej. Nagrobek Ernesta Raabe znajduje się między grobem Johanna Schnee, a pomnikiem nagrobnym Jerzego Karola Kurnatowskiego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta cmentarzy wojennych z powiatu sieradzkiego, Groby i spisy imienne poległych żołnierzy niemieckich w Szadku, sygn. 14.
- Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, Kultura i sztuka (grobownictwo wojenne), sygn. 202a.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Miłostowo (pow. międzychodzki), sygn. 17.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Zębowo (pow. nowotomyski), sygn. 186.
- Rossijskij Gosudarstwennyj Wojenno-istoriczeskij archiw, Kartoteka biuro uczieta potier w Pierwoj mirowoj wojnie (pliennyje), Szkaф bez nomiera, Jaszczik 7184–P, 7249–3 (Российский Государственный Военно-исторический архив, Карто́тека бюро учета потерь в Первой мировой войне (пленные), Шкаф без номера, Ящик 7184–П, 7249–3).
- Zemský archiv v Opavě, Dolní Újezd, římskokat. f. ú., Matriky narozených 1887–1919, sygn. L III 21.
- Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten.*
Verlustlisten Österreich-Ungarns.

Literatura

- Bortowski W., *Ziemia łódzka w ogniu 1914*, Łódź 1969.
- Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, t. VI, Berlin 1929.
- Korolkow G.K., *Operacja Łódzka 1914. Najciekawsza batalia pierwszej wojny światowej*, Oświęcim 2018.
- Libiszewski S., *Historja miasta*, [w:] *Stulecie miasta Zduńskiej-Woli 1825–1925*, L. Wicher (red.), Łódź 1925.
- Pogorzelski W., *Sieradz*, Włocławek 1927.
- Stulczewski J., *Ewangelicy w okolicy Szadku i Zduńskiej Woli w XIX–XX w.*, „Biuletyn Szadkowski” 2009, t. 9, s. 87–106.

BARTŁOMIEJ CZYŻEWSKI

Źródła internetowe

<https://zdunskawola.naszemiasto.pl/sprzatali-zaniedbany-cmentarz-ewangelicko-augsburski-w/ar/ci-4611647> [dostęp: 17.09.2021]

Inne źródła

Pomnik upamiętniający poległych w I wojnie światowej mieszkańców Dolního Újezda w Republice Czeskiej.